

*Карікова Н. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української філології та історії**Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця*

НОРМАЛІЗАТОРСЬКА СПРАВА ЄВГЕНА ТИМЧЕНКА

Анотація. У статті висвітлено погляди відомого українського мовознавця професора Євгена Тимченка на найбільш дискутовані питання, що виникали серед дослідників – перших нормалізаторів української літературної мови в період 20-х – 30-х років ХХ століття. Під ту пору, названу *добою українізації*, коли українська мова врешті-решт отримала статус офіційної й почала розвиватися прискореними темпами, постало нагальне питання про вироблення стандартів або норм для літературної мови як вищого щабля розвитку національної мови.

Під ту пору українська літературна мова не відзначалася своєю сталістю і нормативністю. Серед працівників пера повсякчасно зринали питання про правильне вживання того чи того мовного явища. Не завжди мовознавчі погляди на вноrmування мовної одиниці чи синтаксичної конструкції збігалися, через що виникали гострі дискусії. На поч. 20-х років минулого століття в українському мовознавстві сформувалися дві течії – крайні пуристи й помірковані пуристи – різниця між якими полягала у відмінних підходах до вноrmування тогочасної української літературної мови. Є. Тимченко, якого Юрій Шевельов уважав крайнім пуристом (до таких останній зараховував ще А. Кримського, С. Смеречинського, О. Курило в її ранніх працях, М. Гладкого), стояв на етнографічних позиціях і намагався зберегти всі особливості української народної, або, як тоді казали, *живої* мови, що виокремлювало б її серед інших слов'янських мов. У статті вирізнено цілу низку найбільш дражливих питань, які ставали предметом жвавих дискусій у тогочасних мовознавчих колах. Акцентовано на мовознавчих поглядах Євгена Тимченка, що викладені в його маловідомих наукових розвідках. Зроблено висновок про значення нормалізаторської справи мовознавців 20-х років минулого століття задля подальшого розвитку української літературної мови.

Ключові слова: Євген Тимченко, українська літературна мова, доба українізації, нормалізаторська справа, уноrmування, мовознавчі дискусії.

Постановка проблеми. 2022 року світ побачило наукове видання з першодруками Євгена Тимченка про відмінки іменників української мови, написані ним упродовж 1913–1928 рр. У розлогій статті до видання йдеться зокрема про те, що «лінгвістичні праці Євгена Костянтиновича є призабутими й нині, а деякі його рукописи лишилися не надрукованими» [1, с. VI]. Автори статті наголошують, що предмет граматичних досліджень науковця – відмінкова система української мови – є актуальним і сьогодні, а також сподіваються на появу фундаментальних досліджень (дисертацій, монографій) про науковий набуток Є. Тимченка у царині української граматики [1, с. XVI].

Сьогодні, коли Україна вже третій рік поспіль воює проти російської навали, а українці кожної хвилини виборують право

жити на своїй землі й говорити рідною мовою, актуальним є питання повернення історичної пам'яті. Поволі ми відновлюємо забуті імена відомих українців з різних галузей науки і культури, що були знищені під час сталінського терору або відбували покарання в радянських таборах за сфальсифікованими справами. До таких належить і постать непересічної особи Євгена Тимченка, який, безумовно, заслуговує на те, щоб його пам'ять було належним чином вшановано, а його науковий доробок було ґрунтовно досліджено й поціновано вже сучасними поколіннями мовознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про Євгена Тимченка, званого лексикографом, талановитого граматики, фонетиста, історика мови й діалектолога, який спирався на теоретичні праці О. Потебні, П. Житецького, А. Кримського, Ф. Міклошича, Г. Пауля та ін., а ще поліглота (знав чотири європейські мови й санскрит) та перекладача (відомий своїми перекладами творів Метерлінка, Мопассана, Байрона та ін.), одного з засновників Української академії наук, написано чимало наукових праць. Так, В. Німчук у своїх наукових працях приділяв значну увагу лексикографічним здобуткам Є. Тимченка, уважаючи останнього основоположником української наукової історичної лексикографії. З. Кузеля вважав Є. Тимченка насамперед відомим граматики. О. Ципердюк дослідила мовознавчу термінологію в працях ученого, а М. Брус проаналізувала словникові статті про фемінітиви, наявні в лексикографічних джерелах Є. Тимченка, зробивши між іншим висновок про функціонування таких слів у різних стилях середньоукраїнської мови.

Метою нашої розвідки є висвітлення поглядів Є. Тимченка на дражливі мовознавчі питання, які ставали предметом гострих дискусій у добу так званої «українізації», що припала на 20-ті роки ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Доречним, на нашу думку, буде згадати насамперед основні сторінки з біографії Євгена Костянтиновича Тимченка.

У «Записках історично-філологічного відділу ВУАН» від 1919 р. опубліковано автобіографію Є. Тимченка [див. 2], з якої випливають такі основні факти з життя й діяльності науковця: Євген Костянтинович народився в Полтаві 27 жовтня 1866 року; упродовж чотирьох років (від 1885 р. і до 1889 р.) був вільним слухачем на історично-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету. У 1894 р. Тимченко був запрошений редакцією журналу «Киевская Старина» для укладання українського словника, редагування якого він завершив у 1898 р. Певний час Євген Тимченко працював у бібліотеці імені Св. Володимира. Упродовж двох років (1909–1910 рр.) студіював гуманітарні дисципліни в Київському університеті. У 1910 р. Тимченко переїхав до Варшави. Там він спочатку працював учителем російської мови в прогімназії Р. Ковальського.

Після захисту дисертації (1914 р.) був призначений на посаду приват-доцента Варшавського Університету, а пізніше доцента того ж таки університету, де читав курс «історичної складні руського язика», а також лекції з порівняльного мовознавства. У 1917 р. Євген Тимченко повернувся до України. Роком пізніше він обіймає посаду професора одночасно на двох кафедрах двох різних університетів: на кафедрі української мови в Університеті Св. Володимира й на кафедрі порівняльного мовознавства в Українському Держаному Університеті.

Наукова діяльність професора Тимченка за той період (тобто до 1919 р.) була високо оцінена академіком А. Кримським, який зазначав, що перший мав велику ерудицію, чималий досвід, володів польською мовою, а також був автором «такої української граматики, де працюйте вивчення фонетичних та морфологічних особливостей живої української мови щасливо сполучується з тямущим користуванням порівнюючою філологією, її законами»¹ [3, с. LCIII]. У 1918 р. Тимченко було призначено на посаду директора Постійної Комісії для складання історичного словника української мови. На цій посаді науковець перебував до 1930 року.

Слід зазначити, що на той момент у науковому доробку Є. Тимченка вже були ґрунтовні мовознавчі розвідки про родовий та кличний відмінки в українській мові («Функції генитива в южно-русской язійковій області», 1913 р.; «Вокатив в українській мові», 1914 р.), нормативні праці «Українська грамика» (1907 р.) та «Українська грамика для шкіл середніх» (1918 р.), визначні лексикографічні праці «Русско-малорусский словарь» (I т. – 1897 р.; II т. – 1899 р.) та «Словник Грінченка» (у співавторстві).

Від 1918 і до 1932 року Є. Тимченко обіймає посаду професора в Київському університеті. Також науковець був одним із членів Державної Правописної Комісії, створеної в 1925 р. для впорядкування українського правопису. Результатом роботи цієї комісії став, як відомо, «Український правопис» 1928 р., який іще називають «скрипниківським» (за прізвищем тодішнього наркома освіти УСРР Миколи Скрипника) або «харківським» (бо саме в Харкові – на той час столиці УСРР – відбулася Всеукраїнська правописна конференція, де власне й обговорювався проєкт майбутнього Правопису 1928 р.).

У 1933 р. Євгена Тимченка було звільнено з посади й звинувачено в «контрреволюційній діяльності СВУ». У 1938 р. науковця безпідставно заарештували, а в 1939 р. засудили на 5 років ув'язнення, які він відбував у Красноярському краї. У 1943 р. Тимченко повернувся до Києва, а в 1944 р. йому навіть вдалося влаштуватися старшим науковим співробітником до Інституту мовознавства АН УРСР. На той момент ученому було 78 років. Через 4 роки, у травні 1948 р., Євген Тимченко помер.

Як відомо з історії, Україна як незалежна держава припинила своє існування на досить тривалий час. Достатньо згадати про численні розподіли українських земель (починаючи від XIV ст.), яким передували війни між різними тогочасними державами. Перебуваючи під владою тієї чи тієї панівної країни, українці, як правило, втрачали право на самобутній розвій своєї культури та збереження вікових традицій, а українська мова не мала можливості розвиватися природним шляхом. Ба більше, Російська імперія, що панувала на території Лівобережної України включно з Києвом і Запоріжжям від XVII ст., взагалі заборонила вживати українську мову (згадаємо сумнозвісний Валуєвський циркуляр 1863 року, а потім і Емський указ 1876 року), залишаючи їй право існувати лише для хатнього вжитку. Таким чином переривалася історична тяглість, що формує національну культуру, включно з її традиціями та мовою. Саме тому українська літературна мова поч. 20-х рр. XX ст. не відзначалася сталістю та нормативністю. Під ту пору бракувало не тільки державних наукових інституцій, покликаних розробляти мовні стандарти й кодифікувати їх у правописі, словниках і довідниках, упроваджувати мовні норми в узус освічених мовців, плекати мову й захищати її від засмічування та надмірних запозичень, а й освітніх закладів, науковців і вчителів, наукової і навчально-методичної літератури тощо.

Як зазначав В. Ганцов, один із засновників подальшого розвитку української діалектології, проблема вноормування української літературної мови постала перед мовознавцями двадцятих років «на весь зріст», бо «протягом свого більш як столітнього розвою українська літературна мова ніколи цих питань не ставила і не вирішувала» [4, с. 61-62]. Щоправда, такий незадовільний стан справ досить тривалий час спостерігався на Східній Україні (де, як відомо, українська літературна мова через численні заборони Російського царату не могла розвиватися вільно), тоді як Галичина, за словами вченого, літературну норму собі створила, бо там справу національної культури вирішено офіційним шляхом і здійснено за допомогою державно-урядового апарату [4, с. 61].

Схожої думки був і М. Сулима, який також писав про брак норм тогочасної літературної мови на Східній Україні: «На Наддніпрянщині взагалі зроду не було ніякого навіть натяку на літературну норму»; натомість на Західній така норма була наявна, і навіть більше, – вона була «формально цілком організована» [5, с. 136]. «Тимчасом у Галичині, на Наддніпрянщині, – писав М. Сулима, – встигла створитися шкільно-літературна монолітна традиція, організована літературна норма ...» [5, с. 136]. Притому науковець додавав, що ця «наддніпрянська норма зовсім непридатна для всеукраїнського вжитку» через те, що «вона не аби-як відірвана від ширшої і навіть вузкої ... етнографічної бази, засмічена полонізмами, подекуди церковно-слов'янізмами й росіянізмами» [5, с. 136].

Отже, до 1918 р. на всій території України фактично існувало два варіанти літературної мови: мова східної частини України, – перед якою, за словами тогочасних мовознавців, більше як за сто років її розвою не ставало питання вноормування, – і мова західної частини українських земель (Буковина, Галичина, Закарпаття), де її більш-менш було вноормовано. Першим нормалізатором української літературної мови доби українізації довелося працювати над виробленням єдиних правописних норм, закладати теоретичне підґрунтя для встановлення літературних норм у царині фонетики, морфології та словотвору, лексики і фразеології, а також синтаксису. Часто погляди науковців на вноормування того чи того мовного явища різнилися, що ставало предметом гострих дискусій. Серед основних причин виникнення лінгвістичних суперечок у 20-ті роки минулого століття можемо назвати такі: 1) різні мовні традиції, що існували на східних і західних українських землях упродовж тривалого часу; 2) неоднакові умови для розвитку української літературної мови на всій території України, що була розділена на той час кордоном на дві частини;

¹ Тут і в подальших цитуваннях тогочасних дописувачів збережено авторську орфографію та пунктуацію.

3) інтерференційні явища. Мова західної частини України зазнала впливу польської мови (яка під ту пору продовжувала активно запозичувати слова з німецької, французької, англійської та ін. мов); на мові східної частини українських земель позначився тривалий вплив російської мови (яка теж активно приймала слова й готові синтаксичні конструкції з французької, німецької, англійської та інших мов).

Ідучи за авторитетним мовознавцем Ю. Шевельовим, визначаємо дві основні течії, що існували в українському мовознавстві 20-их років ХХ ст.: перша – представники етнографічної школи, які підходили до нормалізаторської справи з позицій народницьких (наголошували на використанні насамперед ресурсів живої народної мови) і характеризувалися крайніми проявами пуристичного напрямку, за що дістали назву «крайні пуристи». Друга течія – «синтетика», що критично ставилася до традиційного критерію, зосереджуючись на тенденціях розвитку мови, і були названі Ю. Шевельовим «поміrkованими пуристами». І ті, і ті усвідомлювали, що в основі української літературної мови мусить бути «незіпсована народна мова» і що черпати слід саме із джерел народної мови, «про те, як далеко слід іти в цьому напрямі, думки розбігалися» [6, с. 110].

Відомо, що Ю. Шевельов високо оцінював працю українських учених – представників етнографічної школи 20-х років двадцятого століття, до яких він зараховував А. Кримського, Є. Тимченка, О. Курило (у ранніх її працях), М. Гладкого, С. Смеречинського: «Праця етнографічної школи була дуже корисна, поскільки вона виявляла національні питоменності української мови і виводила на світло денне чуже, позбавлене коріння й ґрунту» [6, с. 6]. Однак, при цьому Ю. Шевельов застерігав проти надмірного прояву пуризму. Ось як він писав про це: «Праця ця ставала до певної міри небезпечною, коли те, що здавалося національно питомим, безоглядно накидалося літературній мові, не звертаючи багато уваги на те, наскільки воно було ще живе і наскільки воно забезпечувало різноманітність жанрів і стилів модерної літературної мови» [6, с. 6]. За Ю. Шевельовим, крайнім пуристам протистояли поміrkовані, до яких, на думку дослідника, належали М. Сулима, О. Синявський, М. Наконечний, О. Курило (в її пізніших працях), В. Ганцов, А. Ніковський та «ще дехто». Заслугою О. Синявського і М. Сулими було те, «що вони, – як писав Ю. Шевельов, – підійшли до надбань етнографічної школи критично» [6, с. 6].

Слід зазначити, що Олена Курило, яка вважала себе ученицею Є. Тимченка, у своїх ранніх мовознавчих працях стояла, як і її учитель, на етнографічних позиціях, проте згодом вона змінила свої погляди щодо низки суперечливих питань (як-от: питання про вживання в українській мові безособових форм на *-но*, *-то* у сполученні з допоміжними дієсловами *було*, *буде*, а також про використання орудного відмінка на позначення дійової особи при дієслівних формах на *-но*, *-то*), через що Шевельов зараховував учену за її ранніми працями до крайніх пуристів, а за працями пізнішого періоду – до поміrkованих².

У передмові до своєї першої ґрунтовної розвідки про функцію родового відмінка в українській мові Є. Тимченко зазначив, що матеріалом йому послужили приклади, узяті з живої народної мови, а також твори двох українських письменників

(І. Котляревського й Г. Квітки)³, з чого випливає, що дослідник для визначення нормативності того чи того мовного явища послуговувався такими основними критеріями, як критерій поширеності мовного явища, критерій мовної традиції та критерій авторитетних письменників.

Прикметно, що О. Курило, авторка солідної нормативної праці «Уваги до сучасної української літературної мови», виокремлювала такі ж самі критерії, що й її учитель. Мовознавиця писала: «Нормування може відбуватися тільки на підставі об'єктивного студіювання якнайширшого матеріалу – і того матеріалу, що його надбало українське письменство, від Котляревського починаючи і найновішими письменниками революційної доби кінчаючи, і матеріалу, зібраного з уст, з різних українських діалектів» [9, с. III]. До цих двох критеріїв дослідниця додавала ще й третій – історичний або традиційний критерій: «... студії над українською літературною мовою не мають обмежуватися питаннями української літературної мови в її сучасному стані, вони мають обіймати й питання історичного розвитку окремих мовних явищ» [9, с. III].

Розглянемо питання про вживання активних дієприкметників у тогочасній українській літературній мові, адже навколо цього питання під ту пору точилися гострі дискусії. На думку більшості мовознавців двадцятих років (М. Сулима, О. Курило, В. Сімович, М. Гладкий, С. Смеречинський та ін.), використання активних дієприкметників на *-чий*, *-(в)ший*, а також пасивних на *-мий* слід було вважати за порушення мовної норми. Так, О. Курило у своїх «Увагах до сучасної української літературної мови» писала: «Українська мова не знає активних дієприкметників на *-чий*, *-(в)ший*, ані пасивних на *-мий* у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова, як ото: – *Тварини, живучі й живий на землі. Факт, спостерігаємий ... Незадовольняючі наслідки. Чоловік, намагаючийся стати ... Вражаючий випадок. Далекосягаюча спеціалізація* та ін.» [10, с. 9].

На противагу більшості тогочасних мовознавців, П. Бузук та О. Матвієнко дозволяли вживання таких форм. У 1925 р. Бузук опублікував спеціальну статтю, де зазначив, що тогочасна українська літературна мова ще «не втратила здатності утворювати дієприкметники (...) тепер. ч. на *-чий*», і саме з мови літературної «дієприкм. цієї категорії переходять і до народної мови, як що ця справді сама вже втратила цю здатність» [11, с. 7]. П. Бузук акцентував, що народна мова потребує «таких слів та зворотів, як *завідуючий, працюючий люд, існуючий лад, стівчуваючий радянській владі, пануючий клас*», а такі форми, як *караючий (гнів), палаючі (головешки), сплячі, голодуючий, вседосягаючого (генія), починаючих (акторів), співчуваючих (компартії), тремтячими (руками)* та ін. є «звичайна річ у мові сучасних революційних письменників» [11, с. 6-7].

Показово, що Є. Тимченко ще в 1917 р. писав про активні та пасивні дієприкметники, називаючи їх *причасниками*, так:

3 В оригіналі Тимченкової праці написано так: «... ізсільдзя сочетанія, въ которыхъ выступаетъ имя въ формѣ родительнаго падежа, я не ограничиваюся спеціально украинскими, т.-е. центральными и восточными, говорами, а принимаю во внимание так-же данныя говоровъ сѣверныхъ и западныхъ, имѣя, такимъ образомъ, въ виду всю южно-русскую языковую область. Матеріаломъ для моей работы послужили, кромѣ, впрочемъ незначительныхъ, личныхъ записей по данному вопросу, примѣры живої народної рѣчи, извлеченные изъ памятникѣвъ народнаго творчества, изданныхъ въ Россіи и за границею, а для историческаго освѣщенія вопроса рядъ южно-русскихъ памятникѣвъ письменной рѣчи до XIX столѣтія. Что касается писателей XIX вѣка, то я воспользовался данными почти исключительно изъ сочиненій Котляревскаго и Квитки, языкъ которыхъ, будучи органомъ мысли среднихъ слоевъ украинскаго общества въ началѣ XIX столѣтія, въ синтаксическомъ отношеніи сохранилъ все своеобразіе народної рѣчи» [8, с. 2].

2 Докладніше про це написано в науковій розвідці «Про еволюцію поглядів Олени Курило щодо безособових дієслівних форм на *-но*, *-то*» [див. 7].

«Колись в укр. мові були форми причасника тепер. ч. активн. на *-чий (ший)* і пасивні на *-омий*, напр. *гнучий, видючий; відомий, знайомий*, але тепер вони втратили характер причасників і мають значіння прикметників, а середн. їх рід – прислівників (напр. *відомо, рухомо, свідомо*), таке саме значіння мають тепер і причасники минул. ч. пасивні, напр. *читаний, везений, прошений...*» [12, с. 13].

Дискутованим було й питання про використання орудного відмінка на позначення дійової особи в безпідметових конструкціях з дієслівними формами на *-но -то*. Такі мовознавці, як О. Курило, М. Сулима, М. Новицький, В. Сімович, С. Смеречинський та ін. уважали мовну конструкцію на кшталт *Мною написано книжку* не характерною для української народної мови. Так, у розвідці С. Смеречинського читаємо: «Не властиво казати: *ці постанови ухвалено* (або: *ухвалені*) *XVI партз'їздом*. Дієва особа в орудному відмінку при пасивному присудку (...) взагалі, а при присудку в неособовій дієслівній формі минулого часу на *-но, -то* в безпідметових конструкціях і потім, українській народній мові не властива» [13, с. 16-17]. Проте О. Синявський допускав використання орудного відмінка на позначення діяча в безособових реченнях на *-но -то* «з метою нібито збагатити мову українську на новий спосіб висловлення» [14, с. 111-112].

Доречно згадати, що питання про використання пасивних форм в українській мові М. Жовтобрюх називав одним з «особливо дражливих питань» у мовознавстві 1920-х років. Так, О. Курило зазначала, що «при пасивних дієприкметниках, також при пасивних дієсловах на *-ся* інструменталеві дієвої особи в рос. мові може відповідати в укр. мові генітив дієвої особи при прийменнику *від*: *Ти янгол від бога присланий, щоб мене пожалувати* Кв." [10, с. 56]. Приставав на її думку й С. Смеречинський, який уважав, що синтаксичні конструкції на кшталт *Заклята від рідної матері* можна визнавати нормативними, бо «українська мова знає здавна родовий відмінок дієвої особи з прийменником *від*», але в примітці мовознавець наголосив, що вживати їх можна тільки «при пасивних дієприкметниках на *-ний, -тий* та при пасивних дієсловах на *-ся* в підметових конструкціях, а не при пасивних дієприслівниках на *-но, -то* в безпідметових конструкціях» [13, с. 19]. С. Смеречинський робив акцент на тому, що й «досі не встановили ще норм для цієї конструкції», а тому пропонував «власну» норму: «Отже за критерій тут, уважаю, могло б бути: якщо дієва особа чинить посередньо, тоді може бути *від* з родовим, якщо – безпосередньо, тоді ця конструкція не завжди придатна» [13, с. 20-21]. Він не погоджувався з думкою М. Сулими, який уважав «ніби можливий родовий з прийм. *від* і при формах на *-но, -то*» [13, с. 19].

У 1926 р. Євген Тимченко писав про це так: «В сучаснім літературнім укр. язичку, безперечно під впливом російського літературного язичку, ми подибуємо досить часто інструментальні особи при дієприкметниках терпних, але така конструкція противна язиковим звичкам українського народу і не знаходить собі жадного усраєдливлення. Причину, чому інструментальні особи (і взагалі живої істоти) не поширився коштом генітиву в українській мові (а також в сербській, словинській, чеській, словацькій і ин.), ми бачимо в тім, що дуже вчасно (доби передісторичної на місці і. е. генітиву (Brugm. Gr 2 II, 11, 601, Delbr. V, S. 1, 348) при дієприкметниках терпних розвинулося вживання його з прийм. *від* (од) в цих язиках, і не було сприя-

ючих умов психологічного характеру на поширення інструментальної функції на імена живих істот» [15, с. 338]. Своє твердження дослідник проілюстрував такими прикладами: «*Будеш (дівчино) від нас бита* Купч. 431. – *Я сарана від Бога прислана* Чуб. II, 525. – *Буде його душа од Бога неклем карана* Лохв. п. Пол. п. I, 2, 216. – *Ми будемо од змія пожерті* Сквир. п. ЖС. II 208. – *Що від Бога надано, від милого прислано* Kolb. P. I, 277. – *Що від Бога суджено, то від людей не розлучено* Е. 36. X, 89» [15, с. 338].

Не менш дискутованим під ту пору було й питання творення ступенів порівняння якісних прикметників. Більшість науковців 20-х років минулого століття відкидали аналітичний спосіб творення найвищого ступеня порівняння прикметників, тобто використання слів *більш, найбільш, самий* + звичайна форма прикметника. Ось як про це, наприклад, писала О. Курило: «СЛМ рясна на такі форми вищого та найвищого ступеня прикметників та прикметн. прислівників: *більш веселий, більш широкій, більш численний, більш важко* та ин. замість *веселіший, ширший, численніший, важче; найбільш характерний, найбільш щасливий, найбільш трудний* замість *найхарактерніший, найщасливіший, найтрудніший; Найбільш трудним є заготовка доброго насіння*, замість *Найважче заготовити добре насіння...*» [10, с. 144]. Натомість О. Синявський дозволяв уживати лексему *самий* при ступенюванні прикметників, що зафіксовано в його підручнику «Українська мова» (1923 р.), щоправда в 1931 році думка мовознавця змінилася. Так, у «Нормах ...» він зробив спробу кодифікувати вже усталений під ту пору спосіб творення найвищого ступеня порівняння прикметників, а саме: вищий ступінь порівняння + префікс *най-* (*найбільший, найстарший, найстаріший*). До найвищого ступеня порівняння О. Синявський пропонував також додавати префікси *як-* і *що-* (*якнайбільший, щонайкращий*).

Думка Є. Тимченка щодо цього питання була така: «... прикметники, що показують прикмету якості, що дає ся уявити в більшому або меншому ступені, мають форми трьох ступенів якості, напр. *добрий* (1-й ступінь), *добріший* (2-й ступінь), *найдобріший* (3-й ступінь)» [12, с. 8]. Учений надавав перевагу синтетичному способу творення найвищого ступеня порівняння прикметника, що підтверджуємо ось такою його цитатою: «**Най-**, прилучає ся до другого (вищого) ступеня прикметників і прислівників, щоб визначити найвищий ступінь: *най-більший, най-кращий, най-старший, най-дорожче*» [12, с. 78].

Контроверзійним було й питання про вживання двоїни. Переважна частина тодішніх мовознавців заперечувала форми двоїни. Підтверджуємо це розлогою цитатою з нормативної праці М. Сулими, який у 1928 році писав так: «Тепер нам немає просто й потреби на форми двоїни; ми навіть не відчуваємо вже, що такі, напр., форми, як *очі, плечі, уші*, – є форми двоїни, і вважаємо їх за множину. Живої свідомості форм двоїни в українській мові давно немає. А коли, ідучи за якимсь традиційним трафаретом (напр.: Скажу вам *дві* слові, та й будьте здорові!), ми й уживаємо зрідка форми двоїни, то значіння двоїни їм не надаємо вже. Отже в сучасній українській мові є лише уламки від колишньої двоїни, є лише відгуки-натяки на неї. Трапляється досі назовн.-знахідн.-кличн. двоїни іменників – і то неодмінно при числових назвах *два – дві, обидва – обидві*; а через аналогію й при *три, чотири*; бувають і форми давальн.-орудн. двоїни на *-ма* іменників і прикметників (у множині орудний відм. має закінчення *-ми*). І зовсім зрідка, у закам'яні-

лих народніх фразах, можна натрапити на форму родов.-місц. двоїни іменників на -у. Від двоїни дієслова не залишилося нічого» [16, с. 24].

Натомість С. Тимченко, а за ним і С. Смеречинський визнавали двоїну як одну з характерних особливостей української народної мови. Наводимо відповідну цитату з «Нарисів з української синтакси» Смеречинського: «По числівниках *два, дві, обидва, обидві, три, чотири* ... іменники в українській мові стоять завжди у двоїні, навіть як ці числівники додані до десятків, сотень, тисяч тощо, а прикметники в назовному множині, напр.: *два чоловіки, дві руки, дві вікні, три чоловіки, три руки, три вікні...*» [13, с. 114].

С. Тимченко висловлювався про двоїну так: «Числівники головні *один (один, іден), одна, одно, два, дві, три, чотири*, мають значіння прикметників (з огляду на складню) і згожують ся з своїми речівниками в роді, числі (при чому речівники ж. і ср.р. здебільшого стоять в двійні) і відмінку. Числівники вище чотирьох, цеб-то п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, сто і т.д. з огляду на складню – речівники і, яко такі, мають при собі речівник в генитиві, напр. *один чоловік, одна хата, одно вікно, два воли, дві книжки (і книжці) дві корови, три відри, три брати, чотири вікні...*» [12, с. 120].

Щодо контрверсійного питання про узгодження дієслова-присудка з підметом (на кшталт: *Був собі дід і баба* або *Були собі дід і баба*), то як констатував С. Смеречинський, думки в тогочасних мовознавців були різними. С. Смеречинський та О. Курило допускали в таких конструкціях як однину, так і множину [13, с. 28]. О. Огоновський визнавав «тут без ніяких застережень тільки множину», а у працях В. Сімовича взагалі не вдавалося відшукати «чогось певного» [13, с. 28]. С. Тимченко висловлювався за вживання дієслова в множині, щоправда, з одним застереженням: «...коли дієслово стоїть перед підметом, то звичайно буває в однині» [17, с. 107]. Схожу невизначеність спостерігаємо й у питанні про узгодження дієслова-присудка з підметом, коли до складу підмета входять числівники *два, три* або *чотири*.

Отже, виникало питання, яку з цих двох конструкцій слід визнати нормативною: «*Три шляхи до купи зійшлися*» чи «*Три шляхи до купи зійшлися?*» Так, О. Синявський і С. Смеречинський уважали, що обидва варіанти є правильними. О. Курило й В. Сімович схилилися до думки, що дієслово в таких реченнях може набувати або форми однини, або форми множини, хоча більш властиве для української мови використання все ж таки однини. Натомість М. Сулима допускав у таких конструкціях лише множину: «*В її очах стоять дві хрустальні росинки*» (М. Хвильовий); «*Невеликі три літа марно пролетіли*» (Т. Шевченко) [13, с. 27]. А Євген Тимченко визнавав тут тільки однину, проте в примітці все ж таки зауважував, що множина можлива, «коли при тім є двох дієслів, що сполучені злучником *і*, то другий стоїть у множині, напр.: *Іде троє бурлак і питають*» [17, с. 107-108].

Проаналізувавши численні першоджерела, можемо зробити висновок про те, що нормалізаторська справа, започаткована знаними українськими науковцями 20-х років ХХ століття, істотно вплинула на весь подальший розвиток української літературної мови, визначивши її шлях на десятиліття вперед. Зрозуміло, що мовознавчі погляди Євгена Тимченка – репрезентанта крайніх пуристів – не завжди збігалися з науковими поглядами інших учених, проте його науковий

доробок складно переоцінити. У своїй подальшій дослідницькій роботі плануємо зосередитися на лексикографічних здобутках науковця.

Література:

1. Железняк М. Г., О. С. Іщенко. Синтаксична спадщина Є. Тимченка / Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913–1928 років / Гол. редкол. М. Железняк. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. С. IV–XVI.
2. Життепис Є. К. Тимченка. Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1919. Кн.1. С. LC–LCI.
3. Кримський А. Оцінка наукових праць проф. Є. К. Тимченка. Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1919. Кн.1. С. LCII–LCIII.
4. Гандюк В. Проблеми розвитку нашої літературної мови. *Життя й революція*. Київ : ДВУ, 1925. № 10. С. 61–65.
5. Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові. *Шлях освіти*. Харків : ДВУ, 1928. № 4. С. 132–141.
6. Шевельов Ю. Покоління 20-х років в українському мовознавстві. *Слово*. Київ, 1993. Ч. 6. С. 6–7.
7. Карікова Н. Про еволюцію поглядів Олени Курило щодо безособових дієслівних форм на *-но, -то*. *Ukrainistyka – minulost, přítomnost, budoucnost : [sborník vědeckých prací]*. *Ukrainica Brunensia*. II. Brno, 2009. С. 129–137.
8. Тимченко Є. Функції генитива в южно-руської мові / Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913–1928 років / Гол. редкол. М. Железняк. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. С. 1–162.
9. Курило О. Від редакції. Збірник секції граматики української мови. Київ, 1930. Кн. перша. С. III–V.
10. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Вид. Соломії Павличко "Основи", 2004. 303 с.
11. Бузук П. Уваги до дієприкметників в українській мові. *Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН*. Одеса: Видання Одеської комісії краєзнавства при УАН'І, 1925. Ч. 2–3. С. 4–8.
12. Тимченко Є. Українська граMATика. Київ : Товариство «Час». 1917. 168 с.
13. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Харків : Радянська школа, 1932. 283 с.
14. Синявський О. Порадник української мови. Харків; Берлін; Нью-Йорк : Космос, 1922. 150 с.
15. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові / Відмінки іменників української мови: студії Є. Тимченка 1913–1928 років / Гол. редкол. М. Железняк. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. С. 283–372.
16. Сулима М. Українська фраза. Коротенькі начерки. Харків : Рух, 1928. 96 с.
17. Тимченко Є. Українська граMATика для III і IV класів шкіл середніх. Київ. Друкарня Т-ва "Криниця". 1918. 145 с.

Karikova N. Work on normalization by Evgen Timchenko

Summary. The article highlights the views of the famous Ukrainian linguist, Professor Yevhen Tymchenko, on the most controversial issues that arose among researchers – the first normalizers of the Ukrainian literary language in the 20s and 30s of the 20th century. In the period of Ukrainization, when the Ukrainian language finally received the status of the state and began to develop at an accelerated pace, the issue of developing standards or norms of the literary language as the highest stage of the development of the national language became acute. At that time, the Ukrainian literary language was not characterized by stability and normativity. Among those who worked with the word, questions constantly arose

about the correct use of this or that linguistic phenomenon. Linguistic views on the normalization of a linguistic unit or syntactic structure did not always coincide, which led to heated discussions. At the beginning of the 1920s, two currents were formed in Ukrainian linguistics – extreme purists and moderate purists, the difference between which lay in different approaches to the normalization of the Ukrainian literary language of that time. Yevgen Tymchenko, whom Yuriy Shevelyov considered an extreme purist (these included A. Krymskyi, S. Smerechynskyi, O. Kurylo in her early work, M. Gladkyi), stood on ethnographic positions and tried to

preserve all the features of the Ukrainian national language, which would distinguish it from other Slavic languages. The article highlights a number of the most pressing issues that became the subject of lively discussions in linguistic circles at the time. Attention is focused on the linguistic views of Yevhen Tymchenko, expressed in his little-known scientific studies. A conclusion is made about the significance of the normalization work of linguists of the 1920s for the entire further development of the Ukrainian literary language.

Key words: Yevhen Tymchenko, Ukrainian literary language, normalization, linguistic discussions.